រូបថតវត្តជយសត្ថារតនារាម (ចេកជ្រៃ) កសាងនៅសតវត្សទី១៨ នៅស្រុកផ្តៅ ដាច់ ខេត្តព្រះត្រពាំង) ប្រទេសកម្ពុជាក្រោម ។ នេះជាវត្តដែលព្រះតេជព្រះគុ-ណសឹង-វង់ ធ្លាប់គង់នៅ - ព្រះអង្គជាមេដឹកនាំខ្មែរក្រោមដ៏ក្លាហានអង់អាចមួយអង្គ ត្រូវយួនចាប់យកទៅធ្វើគតនាឆ្នាំ១៩៥៨ នៅខេត្តទឹកខ្មៅ ។ Photo: T. Xé

(២៥ឆ្នាំ)-រក្សាទុកឲ្យនៅភាពដដែលរហូតដល់កណ្ដាលបេះដូងនៃនគរអាណ្ណាម នាពេលបច្ចុប្បន្ន - ត្រង់តំបន់ប៉ឺញ-ឌីញ ។

អំពើវិត្ថារកម្មពង្រីកទឹកដីរបស់យួនមកលើដែនដីកូសាំងស៊ីន បានចាប់ផ្ដើមបង្ហាញឡើង ក្នុងលក្ខណៈជាផ្លូវការក្នុងឆ្នាំ១៦៥៨ ។ នាដើមសតវត្សនោះ ប្រជា-ជាតិយួននេះដែលទទួលជ្រួតជ្រាបតាមវប្បធម៌ចិន បាននាំគ្នារូតរះដឹកកូនជញ្ជូនចៅមកកាន់តំបន់ជួរភ្នំអណ្ណាមតាមបណ្ដោយឆ្នេរសមុទ្រ បណ្ដាលឲ្យបាត់បង់ខូចខាតទៅលើទឹកដីនៃអតិតនគរចំប៉ា ដែលជាព្រះរាជាណាចក្រមួយទទួលនូវវប្បធម៌អារិយធម៌ពីប្រទេសឥណ្ឌា ហើយដែលចលនាតស៊ូរំដោះនៃប្រទេសចាម កំពុងតែហេវហាត់ឡើយណាយអស់មានកម្លាំងនឹងទប់ទល់តទៅទៀតកើត ។ ក្នុងឆ្នាំ១៦០២ ពពួកយួនបានមកដល់ខេត្តគី-ញ៉ឹង (Qui Nhon) រួចបានឆ្លងកាត់តាមតំបន់វ៉ារ៉ែលឡា (le Varella) ។ ក្នុងឆ្នាំ១៦៥៣ យួនបានតែងតាំងដោយខ្លួនឯងនូវតំបន់រដ្ឋបាលផ្ទាល់របស់គេមួយ ដោយរួមបញ្ចូលយកខេត្តញ៉ាត្រាង និងខេត្តផាន់-រ៉ាំងមុននឹងបញ្ចូលទៅក្នុងខេត្តផាន់-ធៀត រួចឈោងទៅយកមករួមបញ្ចូលក្នុងអាជ្ញា-ធររបស់ខ្លួននៅតំបន់ដូនណៃ និងតំបន់បាន់ស្វី ពោលគឺភូមិភាគបៀនវ៉ា និងបា-រៀ ។

ខ្ញុំឥតមានទទួលភារៈនឹងថ្លាថ្លែងឲ្យបានក្បោះក្បាយនូវប្រវត្តិនៃការចំរើនលូតលាស់ នាជ្រោយទន្លេមេគង្គនោះឡើយ ។ តែខ្ញុំសូមអនុញ្ញាតរាប់បញ្ចូលនូវដំណាក់ការសំខាន់ៗតែប៉ុណ្ណោះ ។ ក្នុងឆ្នាំ១៦៩៨ នៅលើភូមិភាគដូនណៃទាំងមូល ត្រូវបានជនជាតិយួនរំដោះយកបានហើយ ត្រូវចែកចេញជា៣ខណ្ឌឬមណ្ឌលស្របនឹងពេលសព្វថ្ងៃនេះ គឺមណ្ឌលបៀងវ៉ា, យ៉ាឌីញ និងព្រៃនគរ ។

ក្នុងឆ្នាំ១៧១៥ ប្រទេសយួនបានទទួលយល់ព្រមដោយឥតអៀនខ្មាស់ យល់ព្រមឲ្យអ្នកផ្សងព្រេងជាតិចិនម្នាក់ បែងចែកទឹកដីនេះជាតំបន់ស្វយ័តនាតំបន់ហាតៀង ។ ក្នុងរយៈពេលពេញមួយសតវត្សទី១៨នោះ យួនបានយកចិត្តទុកដាក់រួមបញ្ចូលជារបស់ផងខ្លួន នូវដែនដីភាគខាងកើតទាំងអស់ រួចភ្ជាប់ទៅនឹងទឹកដីភូមិភាគខាងលិច ដែលខ្លួនតើបប្រវ័ញ្ចយកបានថ្មោងថ្មី ។ ក្នុងឆ្នាំ១៧៣២ យួនបានបែងចែកជាខេត្តខ័ណ្ឌ-រដ្ឋបាល សំរាប់ជាប្រយោជន៍របស់ផងខ្លួន នៅក្នុងខេត្តលង់-ហោ ពោលគឺវិញ-ឡុង ភ្ជាប់ទៅនឹងតំបន់ឆ្នេរសមុទ្រ រហូតដល់ត្រាវិញ និងបាសាក់ ។

ឆ្នាំ១៧៥៣ ពួកយួនលេបយកភូមិភាគមី-ថរ ដោយក្ដោបយកខេត្តនានានៅប៉ែកខាងជើងនៃទន្លេមេគង្គខាងក្នុង (au Nord du Fleuve Antérieur) ។ ឆ្នាំ១៧៥៧ យួនជំរុលរហូតទៅដល់ចំណុចចុងបំផុត ដល់ខេត្តមាត់ជ្រូក (ចូវដុក) ដោយមាន

បញ្ចេញឥទ្ធិពលផ្សាភ្ជាប់បែបនេះទៅនឹងទឹកដីទាំងអស់ដែលខ្លួនប្លន់យកបាន ចាប់ពីជើងទៅត្បូង រួចបែរត្រឡប់ទៅទិសខាងលិចទៀត ។ ការកើតើកបះបោរនៃពួកតៃសើងនាដំណាច់ចុងសតវត្សទី១៨ បានបណ្ដាលឲ្យមានការបង្ហូរឈាមពាសពេញនគរ អស់រយៈពេលយ៉ាងយូរ គឺ២៥ឆ្នាំឯណោះ ជាហេតុបង្អាក់បន្ថយដំណើរឈ្លានពានទៅលើទឹកដីខ្មែរតទៅទៀត ហើយដែលនៅត្រង់កន្លែងខ្លះទៀត ពួកយួនគេតែងពង្រីកពង្រឹងឲ្យរឹតតែរឹងប៉ឹងមាំឡើងតទៅទៀត ។ ក៏ប៉ុន្តែជាការកត់សំគាល់មួយដោយឡែកថា ៖ នាឆ្នាំ១៨៣២ គឺប្រមាណជិត៣០ឆ្នាំមុនការមកដល់នៃដំណើរបេសកកម្មស្រាវជ្រាវរបស់បារាំង- អេស្ប៉ាញ៉ុលក្នុងឆ្នាំ១៨៥៩-១៨៦០ ដែលព្រះចៅអធិរាជមិញ-ម៉ាង បានចាប់ផ្ដើមរៀបចំចាត់ចែងបង្កបង្កើតជាតំបន់រដ្ឋបាលនៅលើដែនដីកូសាំងស៊ីន រួចគឺចាប់តាំងពីពេលនោះមក ហើយដែលមានការផ្លាស់ប្ដូរកែប្រែឈ្មោះខេត្តខ័ណ្ឌទាំងឡាយដូចមានជាប់មកដល់សព្វថ្ងៃនេះ ។

កាលបរិច្ឆេទទាំងប៉ុន្មានដែលខ្ញុំលាតត្រដាងរៀបរាប់ខាងលើនេះ គ្រាន់តែបញ្ជាក់បីការអនុញ្ញាតឲ្យធ្វើតាមបណ្ដោយតែម្ដងជាផ្លូវការ នៃការសរសៀរខិតលយចូលបន្តិចម្ដងៗ ឬការរំលោភបំពានដោយអំណាចនៃពពួកយួនទៅលើដែនដីកូសាំងស៊ីនតែប៉ុណ្ណោះ ។ ដំបូងឡើយ ពួកយួនឈ្លានពានទាំងនោះ សុទ្ធតែជាអ្នកដើរផ្សងព្រេង ជាជនពាលអនាថា ជាជនត្រូវគេនិរទេសព្រោះរឿងនយោបាយ ជាជនរត់ចោលកងទ័ពឬក៏ជាជនដែលគ្មាន ឈ្មោះចុះក្នុងបញ្ជី (les nom-inscrits) ពោលគឺជនដែលគ្មានកេរ្តិ៍អាករទ្រព្យសម្បត្តិអ្វីទាំងអស់នៅក្នុងភូមិកំណើតរបស់ខ្លួន ។ ដូច្នេះជាចាំបាច់ អាជ្ញាធរតាមភូមិ-ឃុំ តោងតែបណ្ដេញចេញឲ្យទៅរកមធ្យោបាយរស់នៅកន្លែងដទៃទៀតដោយខ្លួនឯង ។ រួចបន្ដមកទៀត មានបណ្ដាជនដែលត្រូវគេដឹកនាំចេញមក ជាពិសេសពីខេត្តក្វាងប៊ិញ និងពីខេត្តប៊ិញ-ឌីញ ។ នៅទីបញ្ចប់ គឺពពួកនិគមជនយោធា (les colons militaires) តែម្ដង យ៉ាងច្រើនសន្ធឹកសន្ធាប់មីរដេរដាស់ មកតាំងខ្លួនបង្កើតភូមិថ្មីៗ ជាពិសេសនៅត្រង់តំបន់ផ្នែកកណ្ដាល និងផ្នែកខាងលិចដែនកូសាំងស៊ីន ។

ការចាប់ផ្ដើមតាំងទីនៅជាប់លាប់រហូតនៃពួកនិគមជនយួន ដែលទើបមកដល់ថ្មីៗទាំងអស់នោះ បានជួបប្រទះនូវលក្ខណៈល្អប្រពៃ សំរាប់ពួកគេរស់នៅចំពេលដែលសង្គ្រាមរបស់ពួកតៃ-សើង ធ្វើឲ្យស្ដេចនគរអណ្ណាមហិនហោចទ្រព្យសម្បត្តិអស់រលីង ក៏នាំគ្នាមកសុំជ្រកកោននៅដែនកូសាំងស៊ីនប៉ែកខាងក្រោម (dans la période de la guerre des Tay Son où le souverain d'Annam dépossédé- trouva refuge en Base-Cochinchine) ។ ដោយឆ្លៀតនឹងឱកាសកោលាហលច្របូកច្របល់នេះ ប្រជាជនខ្មែរអាចកាន់កាប់ដោយផ្ទាល់ នូវអំណាចរដ្ឋបាល

រូបថតព្រះសង្ឃខ្មែរក្រោមចំនួន២៦៥អង្គកំពុងធ្វើបាតុកម្មដោយសន្តិវិធី ដើម្បីទាមទារនាទីជាជនភាគតិច នៅខាងមុខវិមានប្រធានាធិបតីយួន (ង្វៀង-វាន់ធីវ) កាលពីថ្ងៃទី១៣ វិច្ឆិកា ១៩៦៩ ។ Photo: Thach Xé

ជាផ្លូវការមួយផ្នែកធំ ហើយគេទាំងបានឃើញថា មានខ្មែរម្នាក់បានជួយគាំទ្រស្ដេចយួនទៀតផង ដោយដឹកនាំអ្នកដែលស្ម័គ្រចិត្តរួមជាមួយខ្លួន ទៅជួយច្បាំងស្ដេចយួនដណ្ដើមយករាជបល្ល័ង្កមកវិញ ។ នយោបាយយួនូបនិយកម្មយ៉ាងខ្លាំងក្លាមែនទែន មិនមែនចាប់ផ្ដើមត្រឹមក្នុងរាជ្យស្ដេចយួនម៉ឹង-ម៉ាងនោះទេ គឺក្រោយឆ្នាំ១៨២០ឯណោះ ។ នៅគ្រប់ទីកន្លែង គេយកមន្ត្រីយួន (les mandarins) មកជំនួសមន្ត្រីរដ្ឋបាលខ្មែរ រួចហើយគេធ្វើការគាបសង្កត់ទៅលើបណ្ដារាស្ត្រ ដើម្បីបង្ខិតបង្ខំឲ្យប្រជារាស្ត្រខ្មែរ ទទួលយករបៀបស្លៀកពាក់តាមបែបបទយួន, និយាយភាសាយួន, ទទួលទំនៀមទំលាប់របៀបរបបប្រើប្រាស់ការរស់នៅឲ្យដូចជនជាតិយួន ...។ ពេលនោះខ្មែរទ្រាំលែងបាន ក៏កើតមានការបះឡើង ដោយបង្ហូរឈាមផ្ទុះឡើងនៅខេត្តត្រាវិញក្នុងឆ្នាំ១៨២២ ដែលគេពិបាកនឹងរកឲ្យឃើញនូវប្រភពច្បាស់លាស់ ។ ហេតុនោះហើយ ដែលបានចង្អុលបង្ហាញបញ្ជាក់នៅលើផែនទីចាស់ ។ បន្ទាយតូចៗទាំងនោះឯង មានភារៈសំរាប់ពិនិត្យសង្កេតមើលសកម្មភាពរបស់ប្រជាជនខ្មែរ ។ ក្នុងឆ្នាំ១៨៤១ ការបះបោរមួយទៀតបានផ្ទុះឡើង ដឹកនាំដោយសាសោម (អង្គសា-សោម ?) នៅចំពេលដែលយួនកំពុងតែមានវិបត្តិជាមួយសៀម និងកំពុងលិចលង់ក្នុងអន្លង់លោហិតក្រហមឆ្អិនឆ្អៅសព្វទិសទី ចំបាំងរាំងជល់នេះបានបញ្ជាក់យ៉ាងច្បាស់ថា ជាសញ្ញាមែនយោបាយសង្កត់សង្កិនយ៉ាងខ្លាំងក្លា និងការដណ្ដើមយកទឹកដីត្រង់នេះដោយបង្ខំ ដោយប្រើកម្លាំង ។ ចាប់តាំងពីពេលនោះតរៀងមក ប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីន បានលះបង់ចោលកេរ្ដិ៍អាករ, ភូមិម្ភរ, ទឹកដីស្រែចំការ រួចភៀសខ្លួនយ៉ាងច្រើន (en masse) ទៅរស់នៅឯប្រទេសកម្ពុជា ។ ក្នុងឆ្នាំ១៨៥៦ មានការបះបោរសារជាថ្មីម្ដងទៀត រួចជាបន្តបន្ទាប់ មានការបះកំរើក២ដងទៀតនៅឆ្នាំ១៨៥៩ និងឆ្នាំ១៨៦១ ។ ទាល់តែយើង (បារាំង) ចូលមកដល់ ទើបខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីនអាចចៀសផុតពីការធ្វើទារុណកម្ម ធ្វើបានពីសំណាក់មន្ត្រីអាជ្ញាធរនិងនិគមជនយួនបាន ហើយអាចរកឃើញនូវមនោសញ្ចេតនាខាងសិទ្ធិសេរីភាព ព្រមទាំងការគាំពារមិនឲ្យយួនប្រវញ្ចយកទាំងអស់ ធ្វើឲ្យបាត់បង់កម្មសិទ្ធិដីធ្លី នូវទឹកដីម្ដុំទន្លេមេគង្គផ្នែកខាងក្រោម-ខាងត្បូង (éviction totale du territoire du Bas-Mékong) ។ម៉្យាងវិញទៀត ការចូលមកដល់របស់យើងជាការអនុញ្ញាតឲ្យខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីន អាចថែរក្សាទុកនូវបេតិកភ័ណ្ឌ កេរ្ដិ៍មរតកពីបរមបូរាណរបស់គេ ដែលត្រូវរលោះខូចខាតបាត់បង់អស់ជាច្រើនណាស់ទៅហើយ ដោយមធ្យោបាយបំផ្លិចបំផ្លាញចោល គ្មានខ្វល់ខ្វាយគិតគូរពីរឿងប្រយ័ត្នប្រយែង ថែរក្សាទុកឲ្យស្របតាមផ្លូវច្បាប់អ្វីសោះឡើយ ។ ពួកនិគមយួនដែលទើបមកដល់ថ្មីៗ ក៏ចាប់ផ្ដើមរៀបចំទីកន្លែងស្នាក់នៅលើទឹកដីប៉ែកខាងត្បូង ដោយ

ស្របទៅតាមចំណង់ចំណូលចិត្តរបស់ពួកគេ... រួចក៏បង្កបង្កើតតាំងជាភូមិ នៅត្រង់ណាដែលពួកគេយល់ឃើញថា អាចផ្តល់នូវគុណភាពជាការងាយស្រួលដល់ការរស់នៅ ។ អ្នកកត់ត្រា (un chroniqueur annamite) យួនម្នាក់បានសរសេរក្នុងកំណត់ចំណាំរបស់ខ្លួនថា ៖ « ដីឡូទាំងឡាយបានត្រូវគេជ្រើសរើសបែងចែកដោយយោងទៅតាមសេចក្តីសំរេចរបស់មន្ត្រីនាម៉ឺន ដើម្បីអាចជាកម្មសិទ្ធិរៀងៗខ្លួន ។ គេគ្មានវវល់វាស់វែងអ្វីទៀតទេ ពេលណានរណាម្នាក់ទទួលយល់ព្រមយកជាកម្មសិទ្ធិរួចហើយ ៗក៏គេឥតមានទាំងកត់ត្រាអ្វីជាសំគាល់ផងដែរថា តើជាដីល្អត្រឹមត្រូវតាមក្បួនខ្នាត ឬក៏មិនត្រឹមត្រូវ » ។ អត្ថបទនេះចែងឡើងទុកជាមូលដ្ឋានជាវិធីសំរាប់ការបែងចែកទឹកដីជាទូទៅនៅគ្រប់ទីកន្លែង ដោយគ្រាន់តែសំអាងទៅលើជនណាដែលបានកាន់កាប់នៅនឹងកន្លែង ម្ល៉ោះហើយគោលការណ៍នេះ រស់រានរហូតរាល់ការជ្រៀតជ្រែកទាំងអស់ទៅលើភូមិភាគកាត់តាមទន្លេបាសាក់ (vers les Transbassac) ។ ក៏ប៉ុន្តែ ភាគច្រើនអ្នកទើបមកដល់ថ្មីថ្មោង ច្រើនជ្រើសរើសយកទឹកដីត្រង់តំបន់ទំនាប ស្ថិតនៅតាមបណ្តោយផ្លូវទឹកដែលកើតមានឡើងដោយធម្មជាតិ ។ ហេតុនោះហើយ បើសិនជាគេគ្រាន់តែក្រឡេកមើលទៅលើផែនទីខ្នាត២៥,០០០ គេក៏សង្កេតឃើញថា រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ នៅក្នុងខេត្តត្រាវិញនិងខេត្តសុកត្រាំង នូវការបង្ហាញឡើងពីការចូលចិត្តរបស់គេ ។ ភូមិភ្កយួនច្រើនស្ថិតនៅតាមមាត់ព្រែក-អូរ-ដៃទន្លេ-សមុទ្រ ពោលគឺនៅតាមផ្លូវទឹក ។ ចំណែកភូមិម្ករខ្មែរវិញ បានរាយប៉ាយនៅលើដីខ្សាច់តាម « (Giong) ផ្ទោរ » ជាហូរហែរ ហើយដែលប្រហែលអាចចាត់ទុកថា បានជាអតិតពំនូកជួរផ្លូវខ្សាច់ដ៏វែងអន្លាយតាមបណ្តោយឆ្នេរសមុទ្រនោះឯង (d'anciens cordons littoraux) ។ នៅពេលដែលភូមិយួនតែងប្រមូលផ្តុំផ្ទះជាច្រើននៅតែមួយកន្លែង ដោយមានរុក្ខជាតិដូចជាដើមអំពិលទឹក, ដើមដូង និងដើមស្លា ដ៏ស្រួចស្រាវខ្ពស់លលៃ ។

ឯផ្ទះខ្មែរចូលចិត្តសង់នៅលើទីសួនច្បារ មានរុក្ខជាតិនានា ដាច់ៗពីគ្នាយ៉ាងសង្ការ ។ ផ្ទះយួនសង់ផ្ទាល់ដី លើកលែងនៅតំបន់ត្រង់ណាដែលមានទឹកជោរជន់រាចមាត់ព្រែក មាត់ទន្លេ ។ ឯផ្ទះខ្មែរ គេចូលចិត្តសង់លើសសរខ្ពស់ផុតពីដី ។ ផ្ទះខ្មែរច្រើនតាំងនៅលើទីទួលស្ងួត មិនសូវមានដើមឈើស៊ុបទ្រុប តែហ៊ុំព័ទ្ធដោយរុក្ខជាតិផ្តល់នូវផ្លែផ្កាគ្រប់បែបយ៉ាងដូចជា ដូង, ខ្នុរ, ត្របែក, ស្វាយជាដើម...។ ផ្ទះខ្មែរច្រើនសង់នៅត្រង់ដីស្ងួត ដែលនាំមកនូវសុខភាពល្អ ហើយដែលមានទឹកស្អាតបរិសុទ្ធ ។ គ្រាន់តែគេក្រឡេកមើលពីចម្ងាយយ៉ាងធម្មតាសោះ (ដោយពុំចាំបាច់ពិនិត្យពិច័យ) គេអាចស្គាល់បានភ្លាមថា ជាទិដ្ឋភាពនៃភូមិម្ករខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីន ប្រកបដោយរុក្ខជាតិខៀវស្រងាត់បន្តហូរហែរវែងអន្លាយដាច់កន្ទុយភ្នែក ជាប់

ជើងមេឃ ខ័ណ្ឌដោយកន្លែងខ្លះៗមានដើមឈើខ្ពស់ៗ គឺទីត្រង់នោះហើយជាវត្តអារាមរបស់ខ្មែរក្រោម ។ មានជួនកាល ដែលស្ទើរតែតិចតួចណាស់មិនសូវមានផង គេសង្កេតឃើញមានដើមត្នោត ដែលជាលក្ខណៈពិសេសសំរាប់សំគាល់នូវទេសភាពនៃវាលជនបទរបស់ខ្មែរ ។ ជួនកាលមានដើមព្រីងនៅតាមព្រៃល្បោះជាពិសេសដើមគគីរ (le Koki) ដែលពួកយួនហៅយ៉ូវ (dau) ប្រកបដោយដើមធំសំបើម ហើយត្រង់ៗភ្លឹង ដែលគេទុកបំរុងនឹងយកទៅលុងធ្វើទូក-ង សំរាប់ប្រណាំងគ្នា ហើយដែលនៅតាមគ្រប់ភូមិខ្មែរ តែងតែមានទូកបែបនេះគ្រប់ៗភូមិ ។ ពីឆ្ងាយ កាលណាគេក្រឡេកឃើញដើរគគីរច្រើនដេរដាស់កំពស់ប្រហាក់ប្រហែ-លគ្នា ព្រោះដាំពេលជំណាលគ្នា ទីត្រង់នោះឯងហើយគឺវត្តអារាម ទោះបីជាផ្លាស់ប្តូរទៅឲ្យយួនសង់វត្តលោកយួនក៏ដោយ ក៏គេនៅតែរក្សាទុករុក្ខជាតិនេះដដែល (បើគេកាប់មួយដើមធ្វើទូក គេដាំបន្តទៅទៀត) ។ នៅពេលដែលចូលទៅដល់ទីនោះភ្លាម គេរមែងមានការចាប់អារម្មណ៍ទៅលើទីលានផ្ទៃដីដ៏ធំធេង ដ៏ល្វឹងល្វើយទូលំទូលាយ ហើយដែលនៅកណ្តាលទីធ្លានោះ មានព្រះវិហារតាំងនៅចន្លោះផ្លូវលំតូចៗ និងស្រះទឹក ។ នៅត្រង់នេះជាសាលាសំរាប់ប្រជុំពេលបុណ្យទានម្តងម្កាល ។ នៅត្រង់ណោះកុដិព្រះសង្ឃជាហួរហែរ សង់ខ្ពស់ផុតពីដីសំរាប់ធ្វើសម្មាធិសិល ។ មនោសញ្ចេតនាទូលំទូលាយ, រុក្ខជាតិជាជួរត្រង់ភ្លឹង រួមផ្សំនឹងទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីប្រកបដោយសប្បុរសធម៌ថែមពីលើនោះទៀត បានចង្អុលបញ្ជាក់ប្រាប់ថា ទីនេះហើយជាកន្លែងសក្ការៈបូជា ហើយដែលមានលក្ខណៈខុសគ្នាស្រឡះពីព្រះវិហារយួនឬចិន ដែលសង់សឹងតែគរលើគ្នា-ជាប់ៗគ្នា ។ គេតែងរីករាយនិងគយគន់នូវស្ថាបត្យកម្មដ៏សមសួនទាំងនោះ ដោយទុកឲ្យមានខ្យល់អាកាសចេញចូលយ៉ាងបរិបូណ៌ ទោះបីក្នុងន័យទំហំ ក៏ដូចក្នុងន័យគំនូសបន្ទាត់ត្រង់ក្នុងលំហអាកាសផងដែរ ។ នេះជាការបញ្ជាក់ឲ្យឃើញថា ចាប់តាំងពីមានទំនាក់ទំនងជាដំបូងបង្អស់ ជាមួយអរិយធម៌អង្គរមកម្ល៉េះ បានជំរុញឲ្យគេមានស្មារតីភ្ញាក់រលឹកចាប់អារម្ម-ណ៍ទៅលើសោភ័ណភាព, ភាពសមសួន ត្រឹមត្រូវគ្នាទៅនឹងទំហំ ដែលសិល្បករពីអតិតកាលរមែងមានទស្សនៈខ្ពស់បំផុត ។ វត្តអារាមទាំងឡាយនៅដែនកូសាំងស៊ីនឥតមានលក្ខណៈអ្វីខុសប្លែកពីវត្តនៅប្រទេសកម្ពុជាសោះឡើយ ។

វត្តទាំងឡាយនោះឥតមានការប្រែប្រួលផ្លាស់ប្តូរអ្វីទាល់តែសោះ ពោលគឺគ្រប់ៗវត្តរមែងសង់នៅលើទីលានធំទូលាយ លើដីចាក់បំពេញយ៉ាងខ្ពស់ ធ្វើជាឿន២ថ្នាពជាន់ (ព្រះវិហារ) ហើយហ៊ុំព័ទ្ធដោយកុដិ, សាលាឆាន់, សាលាឆទាន, កន្លែងធ្វើសម្មាធិ ប្រកបដោយដំបូលឬកំពូលច្រើនត្រួត និងមានក្បូរក្បាច់រចនាប្លែកៗគ្នាពីអាគារមួយទៅអាគារមួយទៀត ។ នៅគ្រប់មុមដំបូលនៃព្រះវិហារ មានលំអទៅ

ដោយរូបគ្រុឌ ឆ្លាក់ជាក្បាច់ដ៏ល្អប្លែក លាបពណ៌ទឹកមាស ឬក៏រូបចម្លាក់ផ្សេងៗប្លែកៗ ដែលភាគច្រើនៗតែនិយាយអំពីរឿងព្រះពុទ្ធ ដែលគេដកស្រង់ចេញពីគម្ពីរដីការស្តីពីពួកទមិឡអត់សាសនា អ្នកប្រឆាំងនឹងព្រះពុទ្ធ ។ ជួនកាលទៀត គេស្រង់យកចម្លាក់តាមបែបបទចិនមកលំអកំពូល ហើយបើយោងតាមលក្ខណៈបែប នេះជាការចង្អុលបញ្ជាក់ឲ្យឃើញច្បាស់ថែមទៀតថា យើងមិនមែននៅចំកណ្តាលប្រទេសកម្ពុជានោះឯណា ? (Nous ne sommes plus au Coeur du Cambodge) តែជាកន្លែងសំរាប់ទាក់ទងគ្នាទៅវិញទៅមក ហើយដែលការចម្លងតាម ការធ្វើតាមវិស័យសិល្បៈ អាចធ្វើបានតាមចិត្តចង់ និងដោយអធ្យាស្រ័យទៀតផង ។

តែជាអកុសលគួរឲ្យស្តាយណាស់ ត្រង់ដែលថាការប្រើប្រាស់ជាតិស៊ីម៉ង់ត៍ បណ្តាលឲ្យមានផុំក្លិនអាក្រក់ពេកនៅតាមសំណង់នានាទាំងនោះដែលភាគខ្លះមានលក្ខណៈស្រស់ល្អប្រិមប្រិយ៍ ។ គ្រឿងចម្លាក់ក្បាច់ក្បូរធ្វើពីឈើសុទ្ធសាធ ប្រែត្រឡប់ទៅជាចាក់ពុម្ពក្បូរឲ្យព្រឺខ្លាច។ ខ្ញុំមិនដឹងថា តើខ្ញុំត្រូវធ្វើការទទូចតវ៉ាបញ្ជាក់យ៉ាងណាតទៅទៀតទេស្តីអំពីប្រយោជន៍ជាចាំបាច់ក្នុងការអប់រំសារឡើងវិញ នូវន័យនៃសោភ័ណភាព (du sens esthétique) ដែលជនជាតិខ្មែរមានកិរិតខ្ពស់ពន់ពេកណាស់ទៅហើយ ៗដែលត្រឡប់ទៅជាធ្វើឲ្យថោកតម្លៃទៅវិញ (Avili) នោះ ។ ចំពោះប្រ–ជាជាតិមួយដែលតែងយកចិត្តទុកដាក់ ថែទាំគាំពារដូចជាប្រជាជាតិរបស់យើងនោះ ការធ្វើឲ្យភ្ញាក់រលឹកឡើងវិញ និងការពន្យល់ឲ្យខិតខំរក្សាឲ្យនៅគង់វង្សឲ្យយកចិត្តទុកដាក់និងថែទាំនូវគុណសម្បត្តិដ៏ល្អប្រពៃរបស់ប្រជាពលរដ្ឋនៅឥណ្ឌូចិន បើតាមខ្ញុំយល់ថាវាមិនមែនជាកិច្ចការដ៏ថ្លៃថ្នូរឡើយ។ ការខិតខំ ប្រឹងប្រែងយ៉ាងពេញទំហឹងបានចាត់ធ្វើហើយនៅភ្នំពេ ញ ដោយក្រុមសាជីវកម្មខ្មែរ (អង្គការនៃអ្នកមានមុខរ–បរ ដូចគ្នា Les corporations Cambodgiennes) ដឹកនាំ លោក George Groslier ។

ការចាប់កំណើតឡើងវិញយ៉ាងជាក់ស្តែង បានបង្ហា ញឲ្យឃើញយ៉ាងប្រត្យក្សពីការលូតលាស់ក្នុងវិស័យឧស្សាហកម្មតម្បាញ និងឧស្សាហកម្មផ្នែកសិល្បៈនៃការឆ្លៃធ្វើគ្រឿងមាស–ប្រាក់ (l'orfèvrerie) ។ ក៏ប៉ុន្តែ, កាលពីសម័យដើម នៅដែនកូសាំងស៊ីននេះ នាតំបន់ទ្រាំតុង (ស្វាយទង) មានរោងតម្បាញតាមគ្រួសារ ដែលគេបាន ត្បាញសំពត់ឬក្រដាស់សំរាប់ពាសជញ្ជាំង (des tentures) នៅតាមវត្តអារាមនានា ប្រកបដោយក្បូរក្បាច់ល្អឆើត ។ សិល្បៈបែបនេះបានរលាយបាត់បង់អស់ទៅហើយ ដូចយើងបាត់បង់អស់រលីងនាពេលបច្ចុប្បន្ននេះ នូវអតិតស្ថាបត្យករ (des anciens architectes), អ្នកសាងចម្លាក់ក្បូរក្បាច់ (des sculpteurs) ហើយនិងជាងផាត់ពណ៌ឲ្យលេច (et des enlunineurs) ។ ប្រសិនបើគេអនុញ្ញាត

ឲ្យខ្ញុំបញ្ចេញសំណូមពរនាពេលនេះ គឺខ្ញុំសុំជាបន្ទាន់ឲ្យខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីន មានសាលាសិល្បៈឬសាលារចនារបស់ខ្លួនមួយ ដូចជនជាតិយួនគេមានរបស់គេ នៅបៀង-វ៉ា, នៅធូ-យ៉ូវម៉ោក (ទួលតាមោគ) និងនៅ យ៉ា-ឌីញអញ្ជើង ។

នៅក្នុងវត្តអារាមទាំងនោះ សឹងតែគ្មានរបស់របរអ្វីគួរឲ្យកត់សំគាល់សោះទេ តែគេមានការចាប់អារម្មណ៍ភ្លាមមួយរំពេច ពេលដែលគេចូលទៅក្នុងបរិវេណវត្ត គឺ មិនសូវជាមានគ្រឿងតុទូតាំង និងគ្រឿងលំអច្រើនឆើតឆាយលើយ មិនសំបូរបែប ហូរហៀរស្មុកស្មាញដូចក្នុងវិហារយួនឬចិនទេ ។ មានតែកន្ទេល២-៣ក្រាលលាត ស ន្ធឹងផ្ទាល់នឹងកំរាលឥដ្ឋ សំរាប់ព្រះសង្ឃគង់សូត្រធម៌ ។ នៅខាងម្ខាងទៀតឯណោះ មាគ្រែសំរាប់ព្រះគ្រូចៅអធិការ ឬសំរាប់ព្រះសង្ឃដទៃទៀត គង់នៅពេលត្រូវវេន ឡើងទេសនាម្តងៗ។ នៅលើបល្ល័ង្កដ៏កល់ព្រះពុទ្ធរូបសំខាន់ជាងគេ មានព្រះជីរយ៉ា ងធំខ្ពស់ផុតគេឯង ហើយហ៊ុំព័ទ្ធជុំវិញដោយសាវ័កតំណាងព្រះអង្គជាច្រើនអង្គទៀ តផង ហើយដែលមានទំហំធំតូចយ៉ាងសមសួន មានរូបរាងប្រហាក់ប្រហែលព្រះ អង្គធំ ពោលគឺគេគ្រាន់តែចម្លងឆ្លាក់តាមគំរូដើមតែប៉ុណ្ណោះ ។ នៅតាមជញ្ជាំងព្រះវិ ហារដដែលហ្នឹង គេសង្កេតឃើញមានផ្ទាំងគំនូរគូរភ្ជាប់ទៅនឹងជញ្ជាំងតែម្តង នូវរឿ ងរ៉ាវស្តីពីជីវិតរស់នៅរបស់ព្រះបរមគ្រូព្រះសមគោត្តម ឬរឿងព្រេងដកស្រង់ចេញ ពីគម្ពីរមហាជាតក ឬរឿងរាមកេរ្តិ៍ ឬរឿងព្រះឥន្ទ, ព្រះព្រហ្មយមបាល ។ ចំពោះរឿង ព្រះឥន្ទ គេអាចស្គាល់បានភ្លាមនូវតួអង្គព្រះឥន្ទ ដោយមានមុខខៀវ ។ ប្រជាពលរដ្ឋ ខ្មែរ ទោះនៅដែនកូសាំងស៊ីនក្តី ទោះនៅប្រទេសកម្ពុជាក្តី គេគ្រប់ៗរូបតែងគោរព ព្រះពុទ្ធសាសនាផ្នែកហិនយាន (Le Bouddhisme du Petit Véhicule) ពោលគឺ ទ្រឹស្តី, ក្បួនខ្នាត, ក្បួនច្បាប់ដែលដកស្រង់ចេញពីគម្ពីរជាភាសាបាលី ហើយដែល មានឥទ្ធិពលគ្របដណ្តប់ទៅលើប្រទេសនានាក្នុងភូមិភាគប៉ែកខាងត្បូង មានប្រទេ សសេរីលង្កា, សៀម និងភូមា...។ ការរៀនសូត្រខាងផ្លូវធម៌ ស្ថិតនៅជាប់ស្អិតទៅ នឹងទំនៀមទំលាប់ជំនាន់ដើម ។ ក៏ប៉ុន្តែ ខ្ញុំត្រូវតែរៀបរាប់ជាបន្ថែមទៅទៀតថា ពុទ្ធនិ យមបែបហិនយាននេះត្រូវបាននាំចូលមកក្នុងប្រទេសដោយជនជាតិថៃ តែត្រូវបា នជ្រួតជ្រាបចូលមកក្នុងប្រទេសកម្ពុជា ក្នុងពេលកន្លងមកថ្មីៗនេះស្មោះតែម្តង ។

រីឯពុទ្ធនិយមបែបមហាយាន (Le Bouddhisme du Grand Véhicule) នោះ វិញ ប្រកបដោយក្បួនច្បាប់ទូលំទូលាយ មានទំនាក់ទំនងស្មុគស្មាញ បានសំរេចឲ្យ មានលក្ខណៈយ៉ាងធំធេងដែលជាហេតុញ៉ាំងឲ្យមានទស្សនៈវិស័យផ្នែកសិល្បៈរាប់ មិនអស់- បានជ្រួតជ្រាបប្រកបដោយឥទ្ធិពលនិងជំនឿយ៉ាងក្រាស់ក្រៃល តាំងពី សម័យអង្គរមកម្លេះ ។

គេប្រាកដជាយល់ដោយការភ័ន្តច្រឡំជាមិនខានឡើយ ដែលថាទ្រឹស្តីសាសនា

រូបថតសាលាបាលីសមាគមខេត្តឃ្លាំង សង្កាត់៦ ទីរួមខេត្តឃ្លាំង (ប្រទេសកម្ពុជាក្រោម) <អង្គរបូរី> សូមថ្លែងអំណរព្រះគុណចំពោះព្រះតេជព្រះគុណ ថាច់-សារ៉ុង គង់នៅវត្តកាណាដា ដែលបានផ្ញើរូបថតវត្តអារាមខ្មែរក្រោមជាច្រើនមកទីចាត់ការរបស់យើងសំរាប់ចុះផ្សាយទុកជាឯកសារ ។

ក្បួនទូន្មានទាំងអម្បាលមាណក្នុងព្រះពុទ្ធសាសនា ដែលបានចាត់ចែងបង្រៀនឡើងដោយព្រះសង្ឃប្រកបដោយស្បង់ជីពរពណ៌លឿងទុំ (les bonzes à robe jaune)ទៅនោះជាការគ្រប់គ្រាន់ពេកណាស់ទៅហើយទៅតាមចំណង់ចំណូលចិត្តដល់ខ្មែរទាំងឡាយដែលមានជំនឿស៊ប់ទាំងអស់នោះ ឲ្យសប្បាយរីករាយចូលចិត្ត។ មុននឹងចាកចេញពីវត្តអារាមនិមួយៗ យើងតោងដើរសំដៅទៅជ្រុងខាងជើងឆៀងខាងកើត (ទិសឦសាន) នៃរបងព័ទ្ធជុំវិញវត្ត យើងរមែងតែងតែប្រទះឃើញជានិច្ចជាកាល នូវរាន-ខ្ទមជំរកដ៏សាមញ្ញមួយធ្វើអំបីបន្ទះក្តារឬបន្ទះឫស្សី ដំឡសំប៉ែត ដំបូលប្រក់ស្លឹកចាកឬប្រក់ក្បឿង... ទីនោះគឺជាវិមានរបស់ «អ្នកតា» ដែលជាអ្នកផ្តល់នូវគំនិត ជួនកាលល្អជួនកាលកាចសាហាវឃោរឃៅ ហើយដែលរូបភាពតំណាង«អ្នកតា»នោះ ជាទូទៅច្រើនតំណាងដោយដុំថ្ម២-៣ដុំគ្មានរាងរៅអ្វីទេ ហើយនៅខាងមុខដុំថ្មទាំងនោះ គេតែងសង្កេតឃើញផេះធូបដែលរលត់ទៅហើយ បន្ទាប់ពីពេល

គេដុតសែនថ្វាយបន់ស្រន់រួចមក ត្រូវខ្យល់បក់ផាត់ហើរអារាត់អារាយពាសពេញ។
នៅក្នុងចំណោមប្រជាកសិករទាំងឡាយ ទោះបីខ្មែរឬយួនក៏ដោយ គេរមែងមានជំ
នឿទៅលើអារក្សអ្នកតាណាស់ ។ ខ្មែរនៅដែនកូសាំងស៊ីន ក៏ដូចជាជនរួមឈាមរប
ស់ខ្លួននៅប្រទេសកម្ពុជាដូច្នោះដែរតែងខ្លាចរអារទៅលើអំពើរអាក្រក់អាក្រីដែលមើ
លមិនឃើញទាំងនោះខ្លាំងណាស់ ដូចជាអារុក្ខ អារក្ស អ្នកតា មេមុត បង់បថគ្រូធ្មប់
គ្រូវេទមន្តដែលគេតែងហៅអញ្ជើញឲ្យមកជួយសំរាលទុក្ខ សំរាលកំហឹងរបស់គេ។
អបិយជំនឿ (ការជឿផ្ដេសផ្ដាស់) បែបនេះទៅលើវត្ថុធាតុដែលមើលមិនឃើញ
ហើយដែលសុទ្ធសឹងជាអតិតតួអង្គព្រះអាទិទេពដ៏ល្អឥតខ្ចោះ អាចមើលឃើញធ្លុះ-
នៅក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនាតែដែលមកដល់ពេលបច្ចុប្បន្ន បានសាបរលាបរលត់រលា
យស្ទើរអស់ទៅហើយ។ ហេតុដូច្នេះហើយ បានជាព្រះនាងខ្មៅ (la Dame Noire)
ជាភាសាយួនBà Dèn បានត្រូវគេឲ្យទៅឈ្មោះភ្នំមួយនៅក្នុងខេត្តតៃនិញ- នេះគ្មាន
អ្វីក្រៅនាងកាឡី ដែលឈ្មោះនេះគេរុករកឃើញឡើងវិញ នៅក្នុងពាក្យកាល់គុត្តា
Calcutta- តំណាងអាទិទេពធ្វើអំពើល្អ ឬក៏កាចសាហាវឃោរឃៅ ដែលជាអ្នកទទួ
លខុសត្រូវ ចំពោះការឈឺចាប់ទាំងអម្បាលមាណ ដែលរមែងតែងតែកើតមានឡើ
ងក្នុងបណ្ដាកូនក្មេងស្គាំងស្គមទាំងឡាយ ។

នៅគ្រប់ទីជនបទទាំងអស់សុទ្ធសឹងតែមានវត្ថុមានផ្ទៃរូបភាពតំណាងគំនិតមិន
ចេះនិយាយទាំងនេះ ដែលគេតែងតាំងដំកល់នៅតាមវាលជនបទ ភាគច្រើនៗនៅ
ត្រង់ផ្លូវកោងបត់បែន នៅតាមភ្លឺស្រែឬក៏នៅក្បែរគល់ឈើធំៗ ។ ជាប្រចាំរៀងរាល់
ថ្ងៃ គេត្រូវប្រុងប្រយ័ត្នធ្វើយ៉ាងណា កុំឲ្យ « អច្ឆរិយវត្ថុ » ទាំងនោះមានកំហឹងក្រេវ
ក្រោធឆេះឆាបសោះឡើយ។ ជារឿយៗ ដើម្បីចង់ដឹងចង់យល់ចំពោះខ្ញុំ ៗរមែងទៅ
ចូលរួមជាមួយពួកគេ ដោយខិតខំរក្សាចិត្តគំនិត ដោយការប្រុងប្រយ័ត្នមុននឹងធ្វើអ្វី
ម៉្យាងៗ។ ទោះបីនៅចុងកាត់មាត់ញកឯណាក៏ដោយ លើដែនដីកូសាំងស៊ីនតាំងមូ-
ល ក្រោមនាមថា Ông Ta តែងមានមុខនាទីដ៏ល្បីធំសំបើមណាស់ ក្នុងជំនឿស៊ប់
របស់កសិករអ្នកស្រែចំការយួន ។ ការនេះហើតដែលនាំឲ្យខ្ញុំចាប់អារម្មណ៍ ។ មាន
ព្រឹត្តិការណ៍ប្លែកគួរឲ្យចាប់ចិត្តពីរស្ដីពីមុខងារដ៏សែនមានន័យរបស់អារក្សអ្នកតាទាំ
ងនោះ ។ នៅពេលមួយ ខ្ញុំបានរៀបចំដឹកនាំយករូបចម្លាក់លឹង្គ ធ្វើពីថ្មម៉្យាងសំរាប់
សំណង់ (un grand Linga en grés) ដ៏ធំទម្ងន់ដល់ទៅកន្លះតោនឯណោះ ចង់យក
ទៅដំកល់ទុកនៅក្នុងសារមន្ទីរដែនកូសាំងស៊ីន ហើយលឹង្គនោះឯងបានឮល្បីល្បា
ញថា ជាតំណាង «អ្នកតាចិត្តអាក្រក់ចង្រៃបំផុត» ។ សរណវត្ថុ (រូបសំរាប់គោរពបូ
ជា) ស្ថិតនៅត្រង់កន្លែងមួយមានភក់ជ្រាំនិងដីសើមជានិច្ច ហើយស្ថិតនៅក្នុងការ
អស់សង្ឃឹម ប្រាកដរលត់រលាយរូបបាត់បង់ជាពុំខានតាពេលអនាគតយូរអង្វែងទេ